

**Juan de Garay, capità general
de l'exèrcit de Catalunya
(1649-1650)**

Manel Güell

Juan de Garay, capità general de l'exèrcit de Catalunya (1649-1650)

Manel Güell

Av. Andorra 10 B, 3r 7a
43002 Tarragona

Paraules clau: història militar, Juan de Garay, França, Itàlia, Felip IV, Guerra dels Segadors, Montblanc.

Resum

La biografia de Juan de Garay Otáñez y Rada (1586-1650) ens serveix per conèixer de prop el *curriculum militae* típic d'un alt comandament dels Habsburg a l'època moderna. Garay va fer mèrits per promocionar la seva carrera vertiginosament, iniciant-se com a patge de capità als 14 anys i morint després d'haver estat el suprem comandant militar d'almenys tres exèrcits (el d'Extremadura, el de Guipúscoa i el de Catalunya). Garay fou l'home clau que va permetre a Felip IV escurçar la guerra de Catalunya (dels Segadors), obrint el camí durant la campanya militar de 1649 perquè es pogués posar setge a Barcelona dos anys després. Va estar igualment involucrat en els fets revolucionaris de 1640, cosa que, juntament amb el seu caràcter, el fan un personatge de biografia prou prometedora. La seva relació amb Montblanc fou tan breu i ocasional com amarga, ja que minà l'església de Santa Maria i a punt va estar de fer-la saltar pels aires, tràgic final que les malaurades circumstàncies de guerra al país van ajornar només un parell d'anys.

La biografía de Juan de Garay Otáñez y Rada (1586-1650) sirve para conocer de primera mano el curriculum militae típico de un alto mando de los Habsburgo en la época moderna. Garay hizo méritos para promocionar su carrera vertiginosamente, iniciándose como paje de capitán a los 14 años y muriendo después de haber sido el supremo mando militar de al menos tres ejércitos (el de Extremadura, el de Guipúzcoa y el de Cataluña). Garay fue el hombre clave que permitió a Felipe IV acortar la guerra de Cataluña (de Separación), abriendo el camino durante la campaña militar de 1649 para que se pudiera sitiar a Barcelona dos años después. Estuvo igualmente involucrado en los sucesos revolucionarios de 1640, cosa que, junto con su carácter, lo convierten en un personaje de biografía harto prometedora. Su relación con Montblanc fue tan breve y ocasional como amarga, puesto que minó la iglesia de Santa María y a punto estuvo de hacerla saltar por los aires, trágico fin que las malaventuradas circunstancias de guerra en el país aplazaron tan sólo un par de años.

Per tal de fer una aportació a aquest nou número de *l'Aplec*, hem pensat de presentar la biografia d'algun militar que hagués operat a Catalunya i que s'hagués relacionat, de prop o de lluny, amb la vila ducal o amb la Conca de Barberà. A l'hora de triar-ne un, Garay és dels qui tenien més números, perquè existeix una

breu biografia del personatge a Internet,¹ i ha pesat molt la responsabilitat de completar-la, amb les dades que nosaltres teníem, per tal de deixar-la relativament enllestida. La seva relació amb Montblanc fou ocasional i amarga, ja que només hi passà per deixar el mal record d'una ocupació militar; però, d'altra banda, Garay fou l'home clau que va permetre a Felip IV escurçar la guerra dels Segadors a Catalunya, així que els francesos van replegar-se desbordats per la revolta de la Fronda. Garay obrí el camí durant la campanya militar de 1649 per tal que, tot just després de la seva mort, Mortara i Joan-Josep d'Àustria agafessin el relleu i es plantessin davant de Barcelona en poc temps (1651). Va estar igualment involucrat en els fets revolucionaris de 1640, cosa que, juntament amb el seu caràcter, el fan un personatge de biografia prou interessant.

Juan de Garay és un dels pocs personatges d'antic règim dels quals consten dades al llarg de tota la seva vida, de la carrera militar, família, vivències, desenesos, caràcter, etc., de manera que fa possible l'elaboració d'una semblança força completa, capaç de proporcionar a la historiografia militar un inestimable punt de referència a l'hora de mostrar el cas d'un alt comandament hispànic de l'època de la decadència imperial.

Orígens i primeres armes

Juan de Garay Otáñez y Rada nasqué a Madrid el 14 de juliol de 1586, essent fill d'un altre Juan de Garay Otáñez (†1589) i de Magdalena de Rada (de Portugalete). El pare era originari de Sopuerta i tenia la casa pairal a Santullán, a la Torre d'Otáñez (prop de Castro-Urdiales). Tenia un càrrec de comptador de la secretaria d'Hisenda, i era a la vegada fill d'Andrés Garay, senyor de la casa de Garay, i de Catalina de Otáñez, senyora de la casa d'Otáñez, a Santullán. El llinatge, molt estès per tot Cantàbria, l'havia iniciat Lope Ochoa de Avellaneda, que fou el que edificà la torre dels Garay al lloc de Sopuerta.²

Garay Otáñez, el pare, morí ben aviat, i deixà el futur militar que biografem en tendra edat infantil. Com que també perdé la mare llavors, el nostre personatge fou criat a casa dels ducs de Feria fins els 14 anys, quan s'enrolà de patge d'un capità i marxà a Itàlia a provar fortuna com a soldat. Amb el temps, resultà ben cert l'elogi que li dedicà F.M. MELO:

¹ Biografia prou completa, escatida amb rigorositat i la consulta de fons antigues d'origen. SÁNCHEZ [Martín], JUAN L[uis]. "Memoria de los Tercios". [En línia]. Consultat el 2005. Disponible a: www.tercios.org/personajes/garay_otanez_juan.html. Quan no citem cap referència, és que seguim aquesta font.

² GARCÍA CARRAFA, Alberto y Arturo. *Enciclopedia Heráldica y Genealógica Hispano Americana*, XXXV, Salamanca: Impr. Comercial Salmantina / Madrid: Litografía de Fortuny, 1930, p. 49-50 i n.1. A les seves memòries, M. CASTRO esmenta un Juan de Garayn, porter del Consell d'Hisenda, que el maig de 1603 s'hostatjava a Valladolid, a casa del racioner de l'església. CASTRO, Miguel de. *Libro que comenzó en Malta...* Dins: *Biblioteca de Autores Españoles*. T. XC. *Autobiografías de soldados (siglo XVII)*. Madrid: Atlas, 1956, p. 485-627: 488.

Es el Garay hombre, que por la vía de las armas pudo juntar el mérito y la dicha. Comenzó por los pequeños puestos de la guerra, pasó por ellos con velocidad tan grande, que en algunos vino á mandar los mismos que poco antes había obedecido. Ama la industria, sin aborrecer el trabajo, presume de lo que obra, y tiene más la dicha para sí que para los suyos.³

Efectivament, a les guerres d'Itàlia es va formar com a militar, fins que l'any 1621 obtingué una companyia (cosa que el feia capità) en el terç del comte de Fuentes, amb la qual passà a servir a Flandes. Allí s'hi està onze anys, prenent part al famós setge de Breda (1625), a més dels socors d'Hertogenbosch (1629) i Maastricht (1631), i la presa de Stevenswert (1632). El 1635 devia ser mestre de camp, ja que fou designat per succeir en el comandament del terç de Pedro de Haro. J.L. SÁNCHEZ esmenta que va ser destinat a la Valtelina i que participà en la recuperació de Morbegno, el 13 d'octubre de 1635, i en la pèrdua de la mateixa plaça el novembre següent. Omet, tanmateix, una de les accions més importants de la seva carrera: la presa de les illes de Sant Honorat i Santa Margarida, el setembre de 1635. El seu pes com a militar de la monarquia hispànica devia ser gran ja llavors, perquè a finals de febrer el trobem formant part de la junta encarregada d'avaluar els efectius necessaris per efectuar una incursió contra territori francès, juntament amb el marquès de Castrofuerte, Felipe de Silva (futur virrei de Catalunya), i també el marquès de Leganés. Poc temps després, era designat per dur a terme una de les accions militars de major relleu que els hispànics van escometre contra França. El 15 de setembre, escrivia donant compte de l'ocupació de les dites illes (que estaven fortificades), a la Costa Blava francesa, en una operació amfíbia que resultà tot un èxit.⁴ L'ocupació de les illes va ser efímera, ja que al cap d'un parell d'anys un estol francès les recuperava després d'una aspra lluita.⁵

³ MELO, Francisco Manuel de. *Historia de los movimientos de separación y guerra de Cataluña en tiempos de Felipe IV...* Cadis: Universitat, 1990, p. 105.

⁴ Archivo General de Simancas [= AGS], *Estado*, llig. 2.655, n. 24. Del comandament de Garay a l'ocupació de les illes de Sant Honorat i Santa Margarida, també en comenten alguna cosa els Pares Jesuïtes. *Cartas de algunos padres de la compañía de Jesus sobre los sucesos de la monarquía entre los años de 1634 y 1648*. Dins: *Memorial Histórico Español*. Madrid: Imprenta Nacional, 1861-1866, t. XV-XIX [= *Cartas...*], XV, p. 279 i ss.

⁵ La conquesta i recuperació de les dites illes per part dels francesos és encara un episodi poc conegut d'aquesta guerra contra França, però es pot seguir a través de dues fonts oposades, la dels jesuïtes (*Cartas...*, I, p. 276, 279-288, 296, 352-354, i II, p. 83, 87, 93-94, 102, 110, 127 n.1 i 133), i d'altra banda, la de la *Gazette* francesa (*Gazette. Recueil de toutes les gazettes nouvelles ordinaires & Extraordinaires & Autres Relations... Par Theopraste Roudot, conseiller et medecin ordinaire de sa majesté [...], Maître et Intendant Général des Bureaux d'Adresse de France*. París, 1635, núm. 58, p. 234; núm. 61, p. 247; núm. 73, p. 293-296; núm. 74, p. 299-300; núm. 81, p. 327-328, etc.).

Juan de Garay, però, havia tornat a la península Itàlica, on els afers militars més delicats requerien la seva presència.⁶ Efectivament, vers el febrer de 1636, Leganés, generalíssim de l'exèrcit hispànic a Itàlia, l'envià al front d'un terç a desbarbar l'auxili que els francesos pretenien enviar contra el duc de Màntua, i en el combat tingué ocasió de fer xixines més de 700 cavalls i de capturar-ne 200.⁷ El 22 de juny següent, Garay prenia part a la victòria de Tornavento contra francesos i savoians, i poc temps després era ascendit al comandament del terç de Llombardia, vacant per promoció del titular, Martín de Aragón, a general de Cavalleria.

Caiguda en desgràcia i represa

En aquest punt, hem de parlar del caràcter del nostre personatge. En paraules de J.L. SÁNCHEZ, era agre, aspre, intractable i insofriblement altiu, cosa que el portà a no voler obeir el seu immediat superior, l'esmentat Martín de Aragón y Tafalla (1592-1639). Aquest, un dels més brillants militars de Felip IV a Itàlia (a més de tenir part en les victòries de Tornavento, Breme i Vercelli, és considerat un dels artífexs de la jornada de Nordlingen), pesava molt més que Garay, que llavors no passava de ser un afortunat mestre de camp, i això féu decidir Leganés a separar-lo del destí i enviar-lo a la Península.⁸ Aquesta seria la primera destinació a Catalunya que rebria Garay, mal que fos en forma de càstig. Garay trepitjà terres catalanes justament quan s'estava preparant l'expedició militar contra el Lenguadoc, l'estiu de 1637. S'hi apuntà voluntari, i a pesar de la derrota davant de

⁶ Hem de creure que l'estat major hispànic comptava plenament amb el seu assessorament com a militar. A l'AGS es custodia una petició a Garay perquè retornés el projecte d'unió de Dunquerque amb Mardick i el de la fortificació d'Helmont. MAGDALENO, Ricardo. *Papeles de Estado. Génova (siglos XVI-XVIII). Catálogo XXI del Archivo de Simancas*. Valladolid: Archivo General de Simancas / Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1972, p. 251.

⁷ *Cartas...*, I, p. 386.

⁸ A l'Arxiu General de Simancas consten localitzats diversos expedients sobre aquests fets. Datat a l'estiu de 1636, n'hi ha un amb una ressenya prou eloqüent: "Incidente con D. Juan de Garay al negarse a servir bajo Martín de Aragón". El 1638, un altre expedient versava sobre la conveniència de separar-los del comandament "por su mala inteligencia", i un altre fa referència explícita a la divisió dels comandaments, la cavalleria per a Aragón, l'artilleria per a Garay (MAGDALENO, Ricardo. *Papeles de Estado. Milán y Saboya (siglos XVI y XVII). Catálogo XXIII del Archivo de Simancas*. Valladolid: Dirección General de Archivos y Bibliotecas / Istituto de Storia Medioevale. Milà, 1961, p. 319, 323, 328). Sembla que les autoritats ja pensaven enviar a la campanya militar que es preparava contra França des del Rosselló (Leucata) un dels tres mestres de camp que servien a Milà, i que al final va ser dels tres Garay, juntament amb Juan Vázquez Coronado. MAGDALENO, Ricardo. *Estados pequeños de Italia (siglos XVI y XVIII). Catálogo XXVII del Archivo de Simancas*. Valladolid: Archivo General de Simancas / Consiglio Nazionale delle Ricerche, 1978, p. 201 i 207.

Leucata,⁹ el seu comportament en la lluita mogué Felip IV a atorgar-li un perdó, que no seria l'últim. Retornat novament a la península itàlica, el primer que va fer va ser barallar-se amb un dels militars més prestigiosos del moment, el marquès de Los Balbases (fill del famós Ambroggio d'Spinola, Balbases dirigiria el 1639 la campanya de recuperació de la fortalesa de Salses). Ignorem la causa de la topada, però no se'ns escapa pensar que s'enfrontaven dos grans caràcters (ja que l'Spinola, també el tenia bo...), i que, per aquesta causa, Garay tornà a perdre la partida i, abans d'acudir al duel al que havia reptat al seu oponent, Leganés el féu arrestar. Si hem de creure la font publicística francesa que ens proporciona la notícia, això degué succeir el novembre o el desembre de 1637. Si existí, l'episodi no degué tenir conseqüències, ja que molt poc temps després el trobem a la Valtelina al front del seu terç, desarmant una perillosa conxorxa que amenaçava quatre companyies espanyoles de soldats.¹⁰

Amb el perdó de Felip IV, també hi anava una recomanació per a un ascens, que no es va fer esperar. Vers el març de 1638, vagant el generalat de l'artilleria de l'exèrcit de Llombardia, li va ser concedit el càrrec. Era aquest un dels comandaments més prestigiosos de la milícia, al qual no hi podia aspirar qualsevol que no en sabés tot el que se n'havia de saber, de l'arma. En opinió del tractadista Luis COLLADO, era “de tanta cualidad y importancia, que sin duda alguna se puede preferir á todos los mas nobles cargos, y ejercicios de la guerra, excepto al de el General de la empresa”. Els jesuïtes comentaven la seva visita a la Cort, a principis d'abril següent, per rebre el nomenament, afegint que era “grande oficio y que pudiera con mucha decencia ocuparle un grande [d'Espanya]”.¹¹ Aquesta mateixa font és la primera on trobem esmentada la seva condició de cavaller de l'Orde de Sant Jaume, i membre del Consell de S.M., prebendes que no serien les últimes que rebria de la Corona.

⁹ La campanya de Leucata ha merescut més atenció historiogràfica. A més de les *Cartas...* dels jesuïtes i de la *Gazette...*, vegeu, VASSAL-REIG, Charles. *La guerre en Roussillon sous Louis XIII (1635-1639)*. Paris: Éditions Occitania, 1934, p. 45-55; MONTAGNÉ, M. “La bataille de Leucate-La Franqui. 27 septembre 1637”. *Dépêche Toulouse*, de 1937; ZUDAIRE HUARTE, E[ulogio]. “Empresa de Leucata. Lance fatal del virrey Cardona. 29 de Agosto – 29 de septiembre de 1637”. *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIV (1960), p. 85-116.

¹⁰ *Gazette...*, 1638, núm. 11, p. 42 i núm. 13, f. 50.

¹¹ COLLADO, Luis. *Plática manual de artillería, en la qual se tracta de la excelencia de el arte militar, y origen de ella, y de las maquinas con que los antiguos comenzaron a usarla, de la invención de la pólvora, y artilleria, de el modo de conduzirla, y plantarla en qualquier empresa. Fabricar las Minas para bolar las Fortalezas, y Montañas, Fuegos artificiales, Varios secretos, y importantísimos advertimientos, al arte de la Artilleria, y uso de la Guerra utilísimos y muy necesarios. Y á la fin un muy copioso, y importante examen de Artilleros...* Milà: Pablo Gotardo Poncio, 1592, f. 94v. *Cartas...*, II, p. 389. El càrrec implicava una enorme responsabilitat per la diversitat de funcions que li pertocaven: conducció de l'artilleria (alotjaments, acampades, obres de ponts per creuar rius), custòdia de les peces, designació dels comandaments de l'arma sota les seves ordres i establiment dels salaris, comanda dels cavalls, carros o pólvora necessaris, emplaçament de les bateries en els llocs més adequats, etc. Tanmateix, els jesuïtes comentaven en una altra carta, que Garay no el volia, i que preferia seguir al front del seu terç. *Cartas...*, II, p. 366.

Però les relacions amb Martín de Aragón no van millorar, i després d'una desafortunada campanya a Vercelli, Leganés decidí relegar-lo a altres funcions i trametre'l novament a la Península, juntament amb Felipe de Silva, per informar de les places fortes que requerien urgents fortificacions i alhora reclamar més soldats i diners.¹² La versió dels jesuïtes va ser que el destinaven a Biscaia, per tallar les oposicions entre ell i Martín de Aragón, causa del fet que la situació militar a Itàlia des de Vercelli no hagués millorat.¹³ Però aviat ho va fer, ja que el destí segellà el final d'aquella pugna, en morir Aragón el 23 de març de 1639 al castell de Cengio, d'un tret de mosquet. Garay comandava un dels quatre trossos en què Leganés havia dividit l'exèrcit per dur la guerra contra Savoia a casa de l'enemic, quan sobtadament la fortuna li brindava en safata de plata una immillorable ocasió per lluir-se. El 5 d'abril de 1639 es plantava davant de Verrua i l'assaltava en quatre hores,¹⁴ i l'11, se li retia Crescentino. Enfilà cap a Torí, però els hispànics, que acabaven de derrotar la cavalleria enemiga capturant més de 600 cavalls, no comptaven amb prou efectius per formalitzar un setge. En socórrer Torí, els francesos desguarniren el Montferrat, cosa que permeté a Garay baixar-hi i assaltar Asti el 27 d'abril, i prendre el castell una setmana després, així com també Agliano, Pontestura, Trino (el 24 de maig) i Santhià (el 14 de juny). Ja amb prou efectius, Leganés caigué sobre Torí, conquerí la ciutat i tançà la duquesa de Savoia a la ciutadella. Malauradament, l'ajut que la savoiana pactà amb Lluís XIII arribà a temps, i hagué de concertar treves de tres mesos que Madrid no va considerar bones. Leganés va ser destituït, però Garay en sortiria reforçat de tot plegat, ja que al cap i a la fi havia comandat una brillant campanya militar.¹⁵

¹² També consta a Simancas aquest segon trasllat a la Península, amb Felipe de Silva, amb la comissió del governador general de sol·licitar majors assistències de gent i de diners, i també amb un informe, fet per Garay mateix, sobre les places milaneses que requerien urgents fortificacions (1638). MAGDALENO. *Milán y Saboya...*, p. 324 i 458.

¹³ El comentari sobre la campanya, deia: "Buen remate han dado al otoño los nuevos maeses Melo y Garay, poco correspondiente a las arrogancias con que salieron de aquí y llegaron allá...". *Cartas...*, III, p. 89. La versió sobre la nova destinació de Garay, la donaven el 22 de novembre de 1638. *Cartas...*, III, p. 109-110.

¹⁴ Considerada una de les seves accions més glorioses. Verrua havia resistit durant tres mesos el setge que el 1625 Leganés li va posar amb efectius superiors. Consta un expedient sobre la presa d'aquesta plaça a Simancas. MAGDALENO. *Milán y Saboya...*, p. 331.

¹⁵ Amb la seva habitual mordacitat, els Pares Jesuïtes no deixaren de fer el seu comentari sobre la qüestió de les treves. Anaven comentant la campanya militar de Garay (*Cartas...*, III, p. 189, 223 i 237), i a mitjan desembre de 1639, diuen que Garay havia estat cridat a la Cort, i que: "[...] atribúyenle tuvo mucha culpa en lo de las treguas por la mano con que el marqués tenía y después dellas, viendo cuán mal se habían recibido, se ha procurado purgar del hecho. No sé si con la razón tan ajustada al caso o con otros accidentes les ha parecido traerle por acá." *Cartas...*, III, p. 375.

Pot ser versemblant la hipòtesi que Garay deixés Leganés fora de joc en aquestes negociacions de pau. A dir veritat, l'actitud del nostre personatge s'havia fet odiosa a totes les autoritats hispàniques destinades a Milà. Llegim les ressenyes d'alguns expedients de Simancas, de la segona meitat de 1639, i ens adonem que l'enemistat contra Martín de Aragón no va ser l'única que va covar. Va tenir topades amb Luis Ponce de León i amb diversos comandaments de l'exèrcit (“inconvenientes que ocasiona la actitud de D. Juan de Garay con los mandos del ejército; papel que lee a aquél el gran canciller...”, deia una de les ressenyes), i Leganés tampoc se n'escapà. De desembre de 1639 era una ordre a Garay de retornar a Espanya desposseït del generalat d'artilleria, per la seva “insufrible condició”. Més eloqüent encara és una altra ressenya: “El Marqués de Leganés considera intratable a D. Juan de Garay y pide su traslado. Personas que propone para el mando de la artilleria”, o sigui que ja s'apressava a proposar-ne substituïts.¹⁶

Màxim comandament al Rosselló

La Revolució de 1640

A començaments de 1640, el front nord-italià devia ser una olla a pressió a punt d'explotar per la zitzània provocada per Juan de Garay (“malos oficios que se temen de D. Juan de Garay”, ressenyava un altre expedient de començaments de 1640), però com que, d'altra banda, no hi havia dubte que havia dirigit una brillant campanya militar, Felip IV pensà canviar-lo de front militar i traslladar-lo al Rosselló. Per tal que acceptés, li oferí la capitania general d'artilleria del Principat de Catalunya, juntament amb una “encomienda” de 3.000 ducats de renda, i l'alcaidia del castell de Perpinyà. En una conjuntura de “falta de cabezas”, o com es vulgui dir, d'escassetat de bons militars, la Monarquia hispànica mimava el que podia el selecte club d'alts comandaments de què disposava.¹⁷ Garay, que n'era conscient, se n'aprofità, i imposà les seves pròpies condicions: ser governador general de l'exèrcit de Catalunya, en el qual no hi hauria cap mestre de camp general.

¹⁶ MAGDALENO. *Milán y Saboya...*, p. 332, 333, 334; MAGDALENO. *Estados pequeños de Italia...*, p. 220.

¹⁷ L'abril de 1640, la Cort acollia amb els braços oberts els millors militars de l'Imperi, en un banquet ofert pel comte duc d'Olivares al Buen Retiro. Hi van assistir els marquesos de Los Balbases, Mortara i Toralto, també l'irlandès comte de Tyron, el való baró de Molinghen i el navarrès Jerónimo de Roo. Garay tampoc no hi va faltar (*Sumario de todo lo sucedido en la Europa del año de 1640 hasta el de 1641*. Madrid: Catalina de Barrio y Angulo, [1641]; GÜELL, Manuel. *El setge de Tarragona de 1641*. Tarragona: Arola Editors, 2003, p. 95; *Cartas...*, III, p. 444). Sobre l'escassetat de “cabezas” militars que patia l'Imperi, en vam parlar a FLORENSA I SOLER, Núria; GÜELL, Manel. “Pro Deo, Pro Regi et Pro Patria”. *La revolució catalana i la campanya militar de 1640 a les terres de Tarragona*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana / Òmnium, 2005, p. 132.

L'únic militar que podia fer-li ombra per mèrits, galons, currículum i experiència, el marquès de Mortara, podia continuar sent governador de la Cavalleria dels Ordes Militars, però havia de quedar subordinat a Garay.

Això era pels volts del maig de 1640. Poc temps després, a Saragossa estant, i de camí cap a la seva nova destinació, rebé la notícia que sacsejà tota la península Ibèrica: Catalunya s'havia revoltat, els amotinats havien mort el virrei comte de Santa Coloma i les autoritats semblaven incapaces d'aturar aquell desori. Amb aquesta nova conjuntura, romangué a Saragossa esperant instruccions, i quan van arribar les seguí al peu de la lletra. Havia de baixar Ebre avall fins a Tortosa, i d'allí embarcar-se cap a Cotlliure, al costat de Perpinyà. Era a Vinaròs l'11 de juny, juntament amb Mortara, com revelava la missiva que envià als procuradors tortosins Lluís de Queralt, el primogènit del malaurat comte de Santa Coloma, fugitiu dels aldarulls que li van costar la vida al seu pare, refugiat sota la protecció dels dos militars hispànics, "Ministres tan grans de sa Magestat, és estat precis no apartarme de sas señories...".¹⁸ Cinc dies més tard, Garay ja era al castell de Perpinyà donant ordres.

Governador general

Arribat a Perpinyà, Garay es trobà una població amb els ànims força encesos. El 4 de juny, esclatà un motí contra els cònsols que, en el seu difícil paper de navegar entre dues aigües, miraven d'aconcentrar els militars que pretenien allotjar a la ciutat i la població civil que s'hi oposava. Els perpinyanencs els tancaren les portes i es defensaren, però els castellans bombardejaren la vila des de la ciutadella, hi produïren innumerables destrosses i enderrocs, i aconseguiren assaltar-la i conquerir-la.¹⁹ En aquest context, no és d'estranyar que el 16 de juny Garay fes pujar al castell corda i pólvora i que fes aixecar forques a la plaça Nova, malgrat l'extralimitació d'unes funcions que pertocaven exclusivament al batlle.²⁰ La

¹⁸ Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre [= AHCTE], *Fons municipal de Tortosa*, Correspondència, núm. 22 (1640-1641).

¹⁹ SANABRE, Josep. *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1956, p. 67. Sobre els fets ocorreguts a Perpinyà, vegeu així mateix *Memorial Histórico Español*. Madrid: Manuel Tello, 1888-1893, XX, p. 328-341; VASSAL-REIG, Charles. *Richelieu et la Catalogne*. París: Éditions Occitaines, 1935, p. 66 i 75; ROVIRA I VIRGILI, Antoni. *Història de Catalunya*. XI. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1979, VIII, p. 153-165; RUBÍ, Basili de (ed.). *Les Corts Generals de Pau Claris*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 327-328, etc.

²⁰ Així ho denunciava el *Memorial que se presentó al rey católico por el embajador de la fidelíssima villa de Perpiñán en el octubre 1640*. Barcelona: Jaume Matevat, 1641, f. 14 (exemplar consultat a la Biblioteca Nacional de Madrid [= BNM], *Manuscritos*, Sucesos por años, 1640, reg. 2.371, f. 287-294r).

situació era tan crítica a Perpinyà, que així que el duc de Cardona jurà el càrrec de nou virrei (mort l'anterior titular, el comte de Santa Coloma, en el motí de Corpus del 7 de juny), deixà Barcelona i se n'hi anà de pressa. El 23 de juny, hi arribava, i aquell mateix dia, sense esperar més cerimònies, Garay fou cridat a la seva presència en el castell. A pesar del caràcter del general, les ordres de Madrid eren clares: assistir el virrei català en tot allò que necessités per tal de pacificar el país. Per això, Garay s'avingué a obeir-lo en tot, malgrat que les ordres del duc de Cardona van ser dures contra els militars castellans, a molts dels quals va fer empresonar. Tanmateix, el virrei Cardona emmalaltia al cap de poc i moria el 23 de juliol següent, deixant un buit de poder que Garay sabia aprofitar, desfent tot allò que fins llavors havia fet Cardona. Efectivament, Garay fou immediatament nomenat governador general del Rosselló, i posà fil a l'agulla de seguida: alliberà els militars empresonats i a continuació revocà l'ordre d'allotjar fora de Perpinyà, en el quarter del Tet, i féu allotjar l'exèrcit dins Perpinyà, al·legant que “no era tiempo de remilgos”. Poc temps després, es disposà a tallar totes les trames conspiratives que des de Barcelona s'ordien Pirineus enllà, i els primers dies de setembre féu arrestar i empresonar Aleix de Sentmenat, Francesc de Vilaplana, Gabriel de Llupià, el mercader Jacint Ham i el canonge Ros, entre altres més, acusats de conspirar amb l'enemic. Barcelona es queixà vivament, però era cert que aquells prohoms havien comprat una gran quantitat d'armes i havien pactat un acord d'ajut militar amb el governador de Leucata, baró d'Espanan, i també ho era que aquest acord es manifestaria aviat amb l'entrada pacífica d'efectius francesos que serien decisius a la batalla de Montjuïc.²¹

Govern amb mà de ferro

Quan Garay va assumir el govern del Rosselló, va tenir molt clares les seves prioritats: l'exèrcit reial passava per davant de qualsevol altra consideració. D'aquí que procurés les millors condicions d'allotjament possibles, mal que fossin a costa de la població civil, i d'aquí la lletania de queixes i acusacions que la ciutat de Perpinyà va llençar contra ell. De fet, van fer imprimir un Memorial, en el que hi feren constar els excessos del militar:²² “Y desde que se halla el Gobierno en mano de D. Juan de Garay, han derribado, y hecho inhabitables los soldados alojados en las Parroquias de Santiago y San Mateo, 286 [inmobles] [...]”; també, que va amenaçar de tallar el coll a tots els habitants:

²¹ FLORENSA; GÜELL. “Pro Deo...”, p. 83-84. Vegeu els “medios que D. Juan de Garay, lugarteniente del capitán general, tomó contra el obispo de Elna cerca de usurpación de jurisdicción [...] personas que prendió en Perpiñán D. Juan de Garay”. AGS, *Estado Francia*, A 1640, f. 617.

²² *Memorial que se presentó...*, f. 9 i 11 (p. 291-292).

Porq[ue] co[n]sta y es notorio a todo el pueblo, que don Juan de Garay en una junta que se tuvo en casa del Governador de los Condados, assistie[n]do a ella los Obispos de Elna, y Urgel, Cabos del Exército, y otros ministros de V.M., a más de las referidas amenazas, la hizo de degollar los vezinos de Perpiñán. Y que en otra q[ue] el mismo don Iuan de Garay tuvo en su casa con los Cabos del exército, y otras personas, proponie[n]do lo que se avia de hazer con los vezinos, y naturales de la villa, en caso q[ue] el enemigo la sitiase, estuvo muy a piq[ue] de resolverse, q[ue] se degollase[n] a todos.

Perpinyà no era l'única població contra la que Garay adreçava les seves malevolences. A Tuïr per dos cops donà ordres d'incendiar-la, a pesar que la vila sempre va allotjar tots els soldats reials que li enviaven. I contra Illa hi comandà personalment una expedició de càstig, ja tindrem ocasió de veure amb quins resultats.

A banda, espigolant la documentació del Consell Suprem d'Aragó, hem trobat alguns casos que evidencien l'arbitrarietat i excés que presidien les seves detencions. A més de la colla que va fer arrestar acusant-los d'alta traïció (justament, puix que pactaven amb l'enemic francès), possiblement engreixada amb excés, s'hi afegiren més tard fra Alonso Trujillo, abat de Sant Feliu de Guíxols, i també dos ciutadans de Perpinyà, Miquel Rausich, mercader, i Sebastià Codina, argenter, als que l'esmentat consell alliberà, ja que reconeixia que "prendió sin causa alguna y sin proceso [...] d[ic]ho Don Juan que no se acuerda d-ello".²³

L'única autoritat hispànica a l'escenari dels fets revolucionaris

Segons J.L. SÁNCHEZ, en carta de 27 de juliol, per tallar la rebel·lió catalana, Garay no se n'estava de suggerir a la Cort la invasió del Principat i l'ocupació de Barcelona, "una gran ciudad con mucha gente, muchos preparativos, mucha desvergüenza y con el apoyo de todo el Principado". Pel que sembla, enviava un pla d'atac i tot que, segons aquest autor, seria aprovat el 15 d'agost.²⁴

Si la maquinària política i militar de Felip IV hagués funcionat com la seda, i haguessin seguit al peu de la lletra el pla traçat per Garay, haurien pogut, possiblement, sotmetre el Principat abans de l'hivern. Es tractava d'aplegar ràpidament un poderós exèrcit a la ratlla d'Aragó i envair el Principat per ponent, mentre Garay baixaria amb el que quedés de l'exèrcit reial del Rosselló, convergint davant de Barcelona, que ocuparien tot seguit. Si s'actuava ràpid, es podia sorprendre els revolucionaris, i aquests, essent civils i tallada la comunicació amb els militars francesos, haurien estat derrotats, si no es retien abans. El pla era brillant i sensat, però Madrid no el va seguir. Va nomenar generalíssim el marquès de Los Vélez, més polític que militar, la invasió de Catalunya es retardà mesos, fins el desembre,

²³ Arxiu de la Corona d'Aragó [= ACA], *Consell d'Aragó*, llig. 290 i 291.

²⁴ El 14 d'agost, per ser més exactes, sense precisar quin factor o parer va determinar definitivament la resolució de la Cort. VEGETO FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 80-81.

i quan s'executà es va fer pujant des de les comarques més al sud, pel camí de la costa cap a Barcelona. No hi hagué, doncs, rapidesa, ni sorpresa, ni tampoc es convergia amb l'exèrcit del Rosselló. El resultat es veuria poc temps després.²⁵

El descalabrament d'Illa

De moment, mentre feien esperar Garay, catalans i francesos continuaven endavant amb els seus pactes conspiratius, ja quasi materialitzats a la conferència de Ceret. Assabentat Garay d'aquestes converses, es disposà a tallar les comunicacions amb els francesos ocupant Illa i Millàs, i detenir els delegats gals.²⁶ Formà un cos d'exèrcit d'uns 5.000 homes ben proveïts, amb cavalleria i quatre peces d'artilleria, i sortí de Perpinyà i caigué sobre Illa el 23 de setembre. Potser pensava trobar la població desarmada i mansueta, però no va ser així: Illa s'havia envalentit a l'acollir un petit destacament de militars francesos que dirigiren la defensa de la plaça, amb tant d'èxit, que malgrat que ho van intentar decididament dues vegades (el segon atac fou el dia 29, les bateries de 40 lliures obriren breixa a la muralla), els hispànics no aconseguiren assaltar-la, i s'hagueren de retirar a l'arribar el socors del mariscal de Schomberg. L'èxit dels defensors va raure, en gran mesura, en l'heroïsmes demostrat per les dones.²⁷ A més d'això, Garay, que comandà personalment el segon assalt, hi perdé el cavall que muntava, i va resultar ferit a la mà per un tret de mosquet que li rebotà del peto. Una ferida lleu, sense importància, però de conseqüències propagandístiques fatals, ja que en totes les relacions publicístiques es va destacar.

El doble assalt frustrat contra la vila rossellonesa constitueix una fita més important del que la historiografia hispànica ha volgut fer veure. Va ser el primer cop que (amb ajut dels militars francesos) una vila catalana aconseguia derrotar els terços hispànics disposats formalment per al combat. La injecció de moral que Illa proporcionà a la Revolució catalana va ser considerable.

²⁵ MELO. *Historia de los movimientos...*, p. 114; FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 163 i 266.

²⁶ SANABRE. *La acción...*, p. 101 i 108.

²⁷ Tots els vilatans s'apressaren a la defensa, àdhuc les dones, que protagonitzaren importants episodis llençant oli bullent contra els assaltants i barreres de canyes de cànem incendiat (RUBÍ DE MARIMÓN, Ramón. *Relación del lebanamiento de Cataluña. 1640-1642*, en: SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.). *Cròniques de la Guerra dels Segadors*. Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2003, p. 286-287). Sobre aquesta expugnació frustrada, vegeu BNM, reg. 2.371, f. 85-88r. ("Suceso de don Juan de Garay en Illa") i 218-220 ("Relacio verdadera de las Jornadas que lo exèrcit del Rey de España a fetas en la vila de Illa terra del comtat de Rosselló"); *La ville d'Ilhes en Catalogne, secourue pour l'armée de France commandée par le Mareschal de Schomberg, avec perte de cinq cens espagnols*. Paris: Ille du Palais, 15/10/1640 [reproduït a: ETTINGHAUSEN, Henry. *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*. IV. Barcelona: Curial, 1993, I, núm. 3, p. 90]; MELO. *Historia de los movimientos...*, p. 106-107; SIMON I TARRÉS, Antoni; VILA, Pep. *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*. Barcelona: Curial, 1998 (Biblioteca Torres Amat, 19), p. 108-109; RUBÍ. *Les Corts...*, p. 168, 170-171.

Montjuïc

Com ja hem dit, Madrid va decidir el sotmetiment de Catalunya amb un pla diferent del concebut per Garay: en lloc de convergir l'exèrcit del marquès de Los Vélez amb el del Rosselló davant de Barcelona, el que va passar fou que Garay hagué de deixar l'exèrcit reial del Rosselló en mans del marquès de Mortara i ell s'embarcà amb una minúscula host i es dirigí per mar a Tarragona, on arribava el mateix dia que l'exèrcit hispànic de Los Vélez hi entrava després de la capitulació de la ciutat. Les instruccions que tenia eren d'embarcar-se amb 6.000 homes havent deixat guarnides les principals places fortes del Rosselló. Potser perquè l'exèrcit reial del nord s'estava desfent o potser perquè les places s'havien de guarnir molt bé davant l'amenaça francesa, el cas és que Garay només s'embarcà, segons J.L. SÁNCHEZ, amb algunes companyies d'infanteria i un parell de canons.²⁸

Pugna sorda amb Torrecuso

En arribar a Tarragona per Nadal, Garay es va trobar que no hi pintava res. Els comandaments ja estaven repartits i no hi tenia lloc si no era com a voluntari o assessor, que és el paper que va assumir. Ara bé, Garay no era militar que s'hi avingués gaire temps amb una situació com aquella. A Itàlia havia rivalitzat de mala manera amb el seu superior jeràrquic Martín de Aragón; a la campanya de Catalunya ho faria amb el que era mestre de camp general de l'exèrcit, el marquès de Torrecuso. No va passar gaire temps abans que el marquès de Los Vélez hagués de posar pau entre ells, ja que l'itàlic també era tot un caràcter.²⁹

J.L. SÁNCHEZ comenta molt per damunt la seva participació en aquella campanya i diu que Los Vélez li deixà el comandament general i que gràcies a haver fet replegar l'exèrcit derrotat fins a Tarragona va ser recompensat amb el màxim comandament militar al front d'Extremadura. Veurem que malgrat que els fets van succeir així, les matisacions els fan molt diferents.

Garay es devia dedicar tot el dia a fer de corcó a l'orella del marquès de Los Vélez, amb obertes crítiques envers les principals decisions de Torrecuso, i no va tardar a aconseguir fer-se un lloc, ni que fos oficiós, en aquella aventura. Sortint

²⁸ FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 245. Per un moment, els revolucionaris pensaven que Garay cauria sobre Tortosa (gràcies a la carta d'un "perpinyanès fidedigne") per saquejar-la i fer-ne plaça d'armes de Los Vélez. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 288. Agraïm aquesta notícia a la historiadora Núria FLORENSA, la qual, corresponent a la nostra amistat, ens la va cedir al seu dia.

²⁹ Carlo Andrea de Caracciolo, marquès de Torrecuso (1583-1646), era arrogant, altiu i prepotent, i afegia F.M. MELO, ferotge i colèric. Durant la campanya de Salses (1639), ja havia xocat amb un altre geniüt, el mateix virrei comte de Santa Coloma. FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 143. D'ençà que Garay va desembarcar a Tarragona, Torrecuso va aixecar tot de suspicàcies. MELO. *Historia de los movimientos...*, p. 186-187.

de Vilafranca camí de Martorell, conduïa ja el gros de l'exèrcit. El 19 de gener de 1641, s'avançà amb un miler d'homes i 400 cavalls a reconèixer posicions; la milícia catalana l'hostigà, i la va perseguir fins a les mateixes muralles de la vila, que els rebutjà amb foc de mosquets. A Garay novament li van ferir la muntura, en dues ocasions! És molt probable que prengué part en l'assalt a Martorell.

El dissabte 26 de gener de 1641, a les 7 del matí, Garay formava amb l'exèrcit hispànic davant de Barcelona, comandant-ne una part, mal que sota les ordres del mestre de camp general marquès de Torrecuso, que el deixà de banda de tota decisió important. L'acció de Montjuïc va resultar adversa a les armes hispàniques. La cavalleria fou aturada pels genets francesos i catalans, i l'assalt a la muralla, on els militars gals havien disposat molt bé les defenses, fou un total fracàs. En un moment determinat de la batalla, el fill del marquès de Torrecuso, el duc de San Jorge, caigué crivellat a mosquetades, i el pare se sumí en una malenconia tal que fàcilment pogué passar per demència. En aquesta situació, Garay no va deixar d'actuar, ni tampoc de treure'n profit: va córrer a socórrer els soldats que fugien perseguits després de fracassar en l'assalt, per organitzar un replegament amb garanties, i després de molt insistir a Los Vélez, aconseguí que manés la retirada de l'exèrcit del camp de batalla, contra el parer de Torrecuso, a qui deposà oficiosament en favor de Garay. F.M. MELO dixit: "Con este se dio el cabe a Torrecuso, por habérsele fiado la empresa y quitádoose a D. Juan, y él quedó bengado y dueño del Marqués de los Vélez, de D. Francisco, y los demás de la Junta, y se desampararon los puestos que se avian ganado en distrito de doze leguas."³⁰

En cartes al comte duc d'Olivares, l'almirall marquès de Vilafranca va fer al privat un seguit de confidències sobre la batalla de Montjuïc que són força reveladores de les causes de la derrota. Segons el Toledo (Vilafranca era García de Toledo y Osorio), Torrecuso havia guanyat en l'assalt contra la muralla barcelonina els dos primers trinxerons; reclamava insistentment un parell o tres de peces d'artilleria, i es comprometia a assolir l'assalt contra Montjuïc en menys de dues hores. Però continuava dient que els canons no els va rebre fins que ja va ser massa tard, i atribuïa aquesta tardança als mals efectes de Juan de Garay, "dueño del Marqués de los Vélez, de D. Francisco [de Alarcón] y los demás de la junta..."; en una altra missiva, acusava Garay de mantenir posicionaments derrotistes i interessats.³¹

³⁰ Seguim FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 248, 253, 256 n.469. La citació és de GÜELL, Manuel. *El setge de Tarragona de 1641*. Tarragona: Arola Editors, 2003, p. 97. Ramon RUBÍ DE MARIMON és qui conta que a la batalla acudí en socors dels soldats que fugien a la desbandada. SIMON (ed.). *Cròniques de la Guerra dels Segadors...*, p. 302-303.

³¹ La missiva amb la controvertida opinió del marquès de Vilafranca està reproduïda a PARETS, Miguel. *Crónica. De los muchos sucesos dignos de memoria que han ocurrido en Barcelona y otros lugares de Cataluña*. Ed. Celestino Pujol y Camps al *Memorial Histórico Español*. Madrid: Manuel Tello, 1888-1893, toms XX-XXX, vol. XXIV, apèndix I, peces núm. 592, p. 52 i núm. 593, p. 57. Francisco-Antonio de Alarcón era l'assessor principal de Los Vélez, de fet, una mena de delegat que Felip IV i Olivares van destacar dins la junta del marquès per tal d'estar-ne tothora assabentats de cada pas que aquell feia. Vegeu FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 136-137.

Replegament fins a Tarragona

Retirat del comandament el marquès de Torrecuso, Garay actuà com a mestre de camp general de l'exèrcit derrotat del marquès de Los Vélez, ja fins arribar a Tarragona, on es van tancar. El primer que va fer va ser reunir tots els esquadrons, fent-los sortir ordenadament de Sants, i a poc a poc anà arreglant amb ordre la majoria dels soldats desbandats, encara que tardà i li va costar força.³² Abans d'entrar a Tarragona, va ocupar la vila més important que podia oferir resistència, Valls, a jutjar pels 1.500 miquelets que hi eren.³³ Amb tropes escollides, un parell de companyies de cavalleria i vuit peces d'artilleria, la capital de l'Alt Camp no se li va resistir pas. Una vegada allà, Garay no hi va permetre cap acció de revenja contra la població, encara que la situació ho hagués pogut justificar, ja que els vallencs s'havien lliurat als revolucionaris.

Novament caigut en desgràcia

Un cop dins de Tarragona, Garay assistí a les principals juntes convocades per Los Vélez, i també es dedicà a revisar la fortificació de Salou, però llavors Madrid havia pres importants decisions per escarmentar els que semblaven els principals culpables de la derrota de Montjuïc. Los Vélez va ser destituït fulminantment, i tramès a Itàlia amb obscures instruccions que van arribar a fer-lo sospitar que acabaria sent víctima del verí. Garay va ser l'altre gran repressaliat, però igual que succeïa amb Los Vélez, en una conjuntura d'escassetat crònica de comandaments, hom no podia permetre's el luxe de despatxar-ne dos dels més valuosos. Així doncs, Garay també va ser destituït i redestinat a un nou teatre bèl·lic, i el mateix mes de febrer li era comunicada a Tarragona la seva nova destinació al front d'Extremadura, obert d'ençà la revolució victoriosa dels Bragança, que enfrontava la monarquia hispànica amb Portugal. No va deixar la ciutat fins el 23 de març, data en la qual s'embarcava en una galera.³⁴

Com podem comprovar, els fets comentats per J.L. SÁNCHEZ són ben certs. Tanmateix, els matisos que advertim amb la lupa ens canvien considerablement la fesomia de la situació. La destinació de Garay al front d'Extremadura va tenir novament més de càstig que de recompensa.

³² MELO. *Historia de los movimientos...*, p. 244-245.

³³ Seguim. GÜELL. *El setge...*, p. 80, 96-98.

³⁴ PARETS. *Crònica...*, vol. XXIII, ap. VII, peça núm. 811, p. 393.

Destinacions de rebot

Mestre de camp general al front d'Extremadura

Encara que apartat del principal escenari de guerra de la monarquia hispànica, el front de Catalunya, Garay es veié com a màxim comandament militar d'Extremadura, on s'hi passaria quatre anys (1641-1644).³⁵ Prèvia la incorporació en aquell front, se li demanà que passés per Navarra i Guipúscoa, i inspeccionés l'estat de les fortificacions.

Segons J.L. SÁNCHEZ, a Badajoz no s'hi estigué gaire, ja que la situació covada per la perfídia del capità general, el comte de Monterrey, era inaguantable. L'exèrcit que s'hi formava anava escàs de tot, ja que la major part dels efectius eren destinats a Catalunya, i Monterrey despatxava els afers a través del seu alcavot Rodrigo de Mújica. Per acabar-ho d'adobar, va trobar-s'hi un vell (i enemistat) conegut de Flandes, el marquès de Rivas, i també el comte de Torrejón, cap del terç de la noblesa, al qual negà haver donat una ordre inconvenient, que Torrejón va poder exhibir públicament signada i segellada de la seva pròpia mà. Enrarida com estava la situació, Garay dissimulà una malaltia (mal d'orina) i marxà a la Cort per demanar llicència i retirar-se al seu casal de Biscaia. No va servir de res la concessió de l'"encomienda" de Villarrubia de Ocaña, el 18 de març de 1643.³⁶

Tanmateix, no va marxar d'Extremadura sense haver protagonitzat algunes accions bèl·liques afortunades contra els portuguesos. Cap el novembre de 1641 acudí amb 1.200 cavalls en ajut de Campo Mayor, amenaçada per l'enemic, i en un combat n'occí més d'un centenar i els prengué el bestiar, sense patir una sola baixa; més tard, dirigí dues entrades a Portugal i prengué gran quantiat de mercaderies. Continuant amb la seva política de no admetre competències, aviat es va reestructurar l'exèrcit hispànic en aquella frontera, reformant els trossos del comte d'Oñate i del marquès de Villanueva de Barcarrota, per agregar-se'ls al seu. A finals d'any, derrotava 200 portuguesos, i a principis del següent (1642), efectuava un parell de ràtzies amb què s'enduia bestiar de l'altra banda de la frontera. Vers el febrer, avortava un complot i reprimia un avalot a Alburquerque, empresonant uns clergues que conspiraven per lliurar la població als portuguesos. Més tard, potser a

³⁵ Segons R. VALLADARES, el 1642 detenía els càrrecs d'assessor i membre de la junta de consellers del príncep Joan-Josep d'Àustria, amb el flamant títol de "Superintendente de la guerra de Portugal". VALLADARES, Rafael. *La rebelión de Portugal. 1640-1680. Guerra, conflicto y poderes en la monarquía hispánica*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 1998, p. 184. Més dubtós trobem que a finals de 1641 fos governador de Badajoz, com asseguren els jesuïtes. *Cartes...*, IV, p. 200.

³⁶ Aparegueren a Madrid pasquins amb versos mordaços que criticaven el govern de la guerra a Extremadura; un dels quals deia: "La viña de Extremadura / Monterrey la vendimia / y Garay la rebusca". *Cartes...*, IV, p. 366.

principis de març, sortia de Badajoz amb 800 cavalls, 1.500 infants i un parell de peces d'artilleria, i anihilava un esquadró enemic de 300 mosqueters que l'esperaven emboscats prop de Yelves, matant-ne més de 200, i els robà més d'un miler de caps de bestiar.³⁷ Són petites i ocasionals accions militars, tot allò que amb els migrats efectius de què disposaven es podien permetre en aquell front.

Atac frustrat sobre Flix

El 1643, Garay obtingué la direcció de l'exèrcit en el que havia de ser un ambiciós pla per emparar-se de Flix, l'enclavament fortificat més important de la Ribera d'Ebre, nus de comunicacions entre Lleida i Tarragona, entre el front de ponent i el primer port de mar que mantenien els hispànics en sòl català. Els primers dies de febrer de 1643, Garay atacava Flix amb un potent exèrcit, per bé que s'havia d'acabar retirant amb pèrdua de canons, banderes, municions i bagatges quan contraatacà La Mothe. Aquest primer desastre no desencorajà la fe de la monarquia en Garay, ja que el 28 d'abril de 1643 era nomenat mestre de camp general de l'exèrcit hispànic a Catalunya:³⁸ "Antes de ayer llegó aquí [Madrid] D. Juan de Garay, llamado de S. M.; hácenle maestro de Campo general para lo de Cataluña, y va en su lugar para maestro de Campo General á Badajoz el conde de Santisteban." I afegien: "Ha suplicado representando sus achaques y que tiene mal de piedra, y que irá sirviendo con una pica. Con todo eso se entiende aceptará el cargo." Això sí, havia de romandre en l'escalafó per sota del marquès de Torrecuso, cosa que, atès el seu lamentable estat anímic, no representà cap problema perquè Garay se'l tragués de sobre; els jesuïtes ja vaticinaven a principis de setembre de 1643, a Saragossa, on eren Garay i Torrecuso, que aquest últim ho tenia molt malament i, certament, aquell mes d'octubre l'italic es retirava i ja no comandava l'exèrcit.³⁹

Desempallegat de qualsevol altre alt comandament que li pogués fer ombra, Garay es disposà a caure novament sobre Flix, sense advertir que en la seva carrera militar sempre que havia tornat a intentar la presa d'una població que se li hagués resistit en un primer intent, n'havia sortit escaldat. Li va succeir a Illa, i li tornà a succeir a Flix. El 10 de setembre de 1643, Garay es trobava al front de l'host de 4.000 homes i 600 cavalls que intentava assaltar la vila riberenca, però era incapaç de superar les defenses disposades per Jaume d'Erill. Mentre el gros de l'exèrcit hispànic atacava Lleida per distreure els francesos, Garay es dirigia cap a Flix, però a causa d'un ajut inesperat, ni tan sols va arribar a assetjar-la formalment i s'hagué de desviar al sud, cap a Riba-roja. Sembla que el pla concebut hagués pogut tenir

³⁷ Ens n'informen els jesuïtes. *Cartas...*, IV, p. 192, 200, 207, 267, 270, 281-282, 293-297.

³⁸ SANABRE. *La acción...*, p. 243 i 244; *Cartas...*, V, p. 38, 77, 82 i 226.

³⁹ FLORENSA; GÜELL. "Pro Deo...", p. 144.

algun èxit si Garay no s'hagués retardat quatre hores, temps amb el qual els francesos acudiren i introduïren 500 homes de reforç a la guarnició.⁴⁰

Vers finals de novembre següent, Garay assistia al setge i capitulació de Montsó, i feia arrestar el governador francès rendit, en haver trencat el pacte de no manllevar objectes litúrgics de les esglésies. Fou l'última acció militar d'aquest breu interludi català, Garay estava probablement a prova, i a més de no reeixir en el camp de batalla, va ser excessivament agosarat en llurs peticions de mercès. El 1640 havia jugat aquestes cartes i havia guanyat la mà: la Corona li va concedir la governació general del Rosselló. Però quatre anys més tard, la situació política i militar ja no era la mateixa, i la seva actuació a Montjuïc, Extremadura i Flix, havia estat poc afortunada; Garay va tensar tant la corda que aquesta s'acabà trencant. A finals de 1643 degué rebre ordres de retornar a la seva destinació extremeña, "por haber estado demasiado porfiado en que le hicieren las mercedes". És en aquest context que Felip IV esbroncà un cortesà quan aquest intentava intercedir per Garay, i el tallà amb un exabrupte: "No me hableis más de Don Juan de Garay, sinó haced cuenta le dieron un mosquetazo en una refriega. Él ha querido vender la necesidad que le parece tienen dél y le ha salido mal el lance." Més clar, l'aigua. Els primers dies de 1644 tornava novament a Badajoz, via Saragossa, i s'especulava amb la possibilitat d'intercanviar la destinació amb el comte de Santisteban.⁴¹

Capità general de Guipúscoa

Tanmateix, en lloc del front d'Extremadura, Garay va obtenir la capitania general de Guipúscoa, després d'un nou interludi, aquest cop provocat per la seva captura. Efectivament, trobem en la ressenya d'un altre expedient de l'Arxiu de Simancas, la resposta a aquests mesos en blanc: "Gestiones para el rescate de D. Juan de Garay y soldados que fueron hechos prisioneros por los franceses en la ocasión de Tamarit." Pel que sembla, Garay caigué presoner dels francesos a Tamarit de Llitera, i la Corona en devia pagar un (fort) rescat.⁴² El seu captiveri no

⁴⁰ MUÑOZ I SEBASTIÀ, Joan-Hilari; QUEROL COLL, Enric. *La Guerra dels Segadors a Tortosa (1640-1651)*. Valls: Cossetània Edicions, 2004 (Fundació Privada Duran-Martí, 2), p. 56; *Copia de una carta que ha escrit lo excelentissim senyor de la Mota, Virrey y Capità General de Cathaluña, y Comtats de Rossello y Cerdaña, al molt Il·lustre Señor Governador de Cathaluña, donantli avis del bon succes, que hà tingut las nostres armas en la vila de Flix, contra lo exercit del Rey de Castella*. Barcelona: Jaume Matevat, 1643, f. 5; *Gazeta do mes de novembro de 1643 de novas fora do reyno. Em as quaes se relata como o exercito frances governado pella marichal da Motha fés levantar o cerco de Flix, emb Catalunha, e com o desbarato dos Castelbanos diante daquela praça*. Lisboa: Domingos Lopes Rosa, 1643, f. 5-7 [ETTINGHAUSEN. *La Guerra dels Segadors...*, II, núm. 104, p. 733-737; núm. 105, p. 739-750]; *Cartas...*, IV, p. 247-248.

⁴¹ *Cartas...*, IV, p. 380, 414 i 436. Felip IV: *Cartas...*, V, p. 436 (utilitzat per nosaltres, *El setge...*, p. 97 n.199).

⁴² MAGDALENO. *Estados pequeños de Italia...*, p. 238. L'expedient és datat, efectivament, el 1644.

durà gaire, ja que els primers dies de 1645 tornava a estar en actiu, i era enviat al nord, alarmada la Cort per avisos que denunciaven moviment de lleves a l'altra banda dels Pirineus per Biscaia. Els seguidors d'Ignasi de Loyola asseguraven que l'havien fet governador d'Hondarribia (Fuenterrabía) i general de les armes de Cantàbria, "absoluto, sin dependencia del virrey de Navarra", que és com a ell li agradava anar destinat.⁴³

S'instal·là a Donostia com a lloctinent del virrei comte d'Orpesa, des d'on feia tasques més d'administració militar que no pas bèl·liques: allotjava els efectius provinents per mar que havien de fer cap al front de Catalunya (valons i alemanys procedents de Flandes, en la seva major part), disposava lleves i subministraments per a la flota, i sobretot exercia funcions de policia, ja que calia assegurar l'ordre durant el trànsit de tantes tropes per sòl civil. El 18 de maig de 1647, a proposta de la Junta de Guerra, Felip IV li manava dur 450 presoners holandesos, juntament amb gent procedent d'Irlanda i de Flandes, a l'exèrcit, "con todo agasajo y brevedad", per nodrir el socors que es preparava per a l'assetjada Lleida.⁴⁴ A mitjan abril de 1648, el Consell d'Estat estudiava un informe elaborat amb les cartes rebudes de Juan de Garay, en les quals donava avís que la cavalleria francesa de l'exèrcit de Catalunya s'allotjava prop de Baiona, que les autoritats gal·les aixecaven un regiment prop de Bordeus, i que s'estaven mobilitzant lleves al Bearn.⁴⁵

Tercera i definitiva destinació al front de Catalunya

D'ençà la pèrdua de Tortosa, a mitjan juliol de 1648, Felip IV va comprendre que estava obligat a remodelar l'estat major si volia assegurar la bona marxa de la guerra a Catalunya. Destituí Francisco de Melo i promocionà el marquès de Mortara, però era conscient que no podia permetre's el luxe de no comptar amb un dels seus més experimentats militars.⁴⁶ Així doncs, tornà a cridar Garay, i aquest cop per atreure'l va concedir-li el seu tan cobejat títol nobiliari, i el féu

⁴³ *Cartas...*, V, p. 8 i 16.

⁴⁴ JIMÉNEZ CATALÁ, M[anuel]. *Don Gregorio de Brito. Gobernador de las armas de Lérida (1646-1648)*. Madrid: Tip. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1919, p. 60 i 111.

⁴⁵ AGS, *Estado España*, llig. 2.668.

⁴⁶ Per a J.L. SÁNCHEZ, la decisió de confiar novament el suprem comandament militar a Catalunya a Garay va venir motivada perquè no podia donar-se'l al marquès de Mortara, mal vist pels catalans. Creiem que és inversemblant que no estigués pitjor considerat Garay, després dels excessos que va cometre al Rosselló, tenint en compte, a més, que Mortara li va agafar el relleu en el comandament, i seria posteriorment virrei del Principat en dues ocasions. A favor de la tesi exposada per J.L. SÁNCHEZ, cal dir, però, que hem trobat notícia d'una suposada carta del secretari Andrés de Rozas a Garay, d'abril de 1644, on l'invitava a tornar al front de Catalunya, assegurant que no podien comptar amb Mortara per tenir aquest disgustats els catalans i els aragonesos. *Cartas...*, IV, p. 476.

marquès de Villarrubia de Langre (14 d'agost de 1649).⁴⁷ Garay acceptà el suprem comandament militar a la guerra de Catalunya.

La campanya de 1649: Montblanc

La temporada de guerra (des del març fins l'octubre) ja estava molt avançada l'agost, i aquell any en concret les autoritats hispàniques es donaven per satisfetes del poc aconseguit. Garay imprimí un cop de timó, conscient com era que calia aprofitar la debilitat francesa (la revolta de Condé —La Fronda— distreia tots els recursos de la monarquia francesa). Segons J.L. SÁNCHEZ, és en aquesta campanya on Garay més féu brillar la seva estrella. Amb un reduït (però escollit) exèrcit i una bona cavalleria comandada pel duc d'Albuquerque (amb efectius de 8.000 homes i uns 3.000 cavalls),⁴⁸ es proposà atacar directament Barcelona. El 19 de setembre de 1649 sortia de Lleida, travessava l'Urgell i queia sobre Vimbodí, Poblet, Cabra del Camp i Montblanc.⁴⁹ A continuació, passà pel Camp de Tarragona, Valls, Constantí i la capital, on es reforçà amb nous efectius (5.000 veterans d'Itàlia, que havien estat transportats en vaixell). Des d'allí estant, faria enderrocar les fortaleses de Salou i de Constantí.⁵⁰

Deixant Tarragona, amb efectius d'uns 15.000 homes, enfilà el camí reial cap a Barcelona, passant per Torredembarra, Vilanova i la Geltrú i Sitges, places que va prendre i que va deixar amb guarnició. Assabentats els francesos, començaren a preparar efectius per fer-li front, de manera que Garay pensà en canviar de rumb, i es desvià cap al Penedès. Buscava la cavalleria enemiga, a la qual va

⁴⁷ ALONSO DE CADENAS Y LÓPEZ, Ampelio; DE CADENAS Y VICENT, Vicente (recop. i red.). *Elenco de grandezas y títulos nobiliarios españoles*. 2001. 34 ed. Madrid: Instituto Luis Salazar y Castro, Hidalguía, 2001, p. 1.146. Garay ja havia estat fet cavaller de l'Orde de Sant Jaume el juliol de 1629. VIGNAU, Vicente; UHAGON, Francisco. *Índice de pruebas de los caballeros que han vestido el hábito de Santiago desde el año 1501 hasta la fecha*. Madrid: Est. Tip. Vda. é hijos de M. Tello, 1901, p. 138.

⁴⁸ SANABRE. *La acción...*, p. 443.

⁴⁹ J.L. SÁNCHEZ afegeix un comentari literal que posa de manifest el respecte amb el qual va fer tractar la població civil, fins al punt d'afusellar aquells soldats que s'hi excedien. Atès el caràcter del nostre general i la situació militar de la zona, nosaltres ens permetem (i molt) dubtar d'aquest fet.

⁵⁰ *Relacion de los felices sucesos que han tenido las Armas de su magestad gobernadas por Don Juan de Garay General del Exercito de Cataluña, y el número de las villas y lugares que se han rendido a la obediencia del Rey nuestro señor. Año de 1649*. Sevilla: Juan Gómez de Blas, 1649, f. 1-4; *Relacion del feliz suceso, que parte de nuestra cavalleria, gobernada, y assistida por su General el señor Duque de Albuquerque, tuvo contra la del enemigo, governandola y assistiendola el Marques de la Fara, entre Villafraanca de Panadés, y Martorell*. Madrid: Alonso de Paredes, 1649, f. 1-4 [ETTINGHAUSEN. *La Guerra de Segadors...*, III, núm. 181, p. 1.191-1.194, i núm. 182, p. 1.195-1.198]; GRAS Y BALLVÉ, Pere. *Història de Reus*. Reus: Centre de Lectura, 1887-1889, f. 4.

anihilar en dos combats, primer a Vilafranca el 17 d'octubre, i tot seguit prop de Montblanc, el següent 14 de novembre. En el primer, el mèrit anà a càrrec del duc d'Alburquerque, que encaçà un enemic amb majors efectius (700 cavalls contra els 250 que ell portava), i amb el qual entrà en combat mesclant-s'hi sense contemplacions. Quan arribaren dos batallons hispànics més, els francesos hagueren d'abandonar el camp deixant estesos més de 150 dels seus (entre els quals, el seu cap, el marquès de la Fare i ms. de "Sansí" —Saint-Cyr?—) i tornar a Barcelona malferits la major part dels oficials. Els hispànics van perdre el capità Francisco Sauri, i foren ferits el mestre de camp Gaspar de la Cueva (germà d'Alburquerque) i els capitans de cavalls Juan de Sossa i Alonso de Mercado, entre altres. Dels confidents que els hispànics tenien a Barcelona, els arribà l'avís que els francesos comptabilitzaven més de 400 baixes, "y quando ellos confessan esto, bien se puede creer que seràn mas".⁵¹

Del combat de Montblanc, no ens n'ha arribat cap relat. Sabem, això sí, que a Montblanc estant, intentà minar l'església de Santa Maria. Els montblanquins s'hi tancaren dins, i Garay va fer minar l'edifici i amenaçà amb volar-lo si abans de 48 hores no sortien rendits. La fortuna (i possiblement la paraula donada pel general hispànic) volgué "indultar" l'església montblanquina, almenys un parell d'anys, fins el 1651, quan el general Pallavicino acabà la feina que Garay no havia realitzat llavors.⁵² Els hispànics no podien permetre's el luxe de deixar darrere seu edificis potencialment convertibles en autèntiques forteses, de les quals se'n pogués servir l'exèrcit francès. L'església de Santa Maria no és l'única església, casa forta, castell o fortificació que, en el marc de l'avanç hispànic cap a Barcelona, fou enderrocada. Salou, Constantí, Prades, Santa Coloma de Queralt, Tàrrrega, etc., són algunes de les poblacions que acompanyaren Montblanc en aquesta desgràcia patrimonial.

Episodi de Montblanc a banda, Garay ja no podia fer més en aquella campanya, així que plegà i se'n tornà a Tarragona. Barcelona estava preparada, i anaven reunint efectius per oposar-los-hi, de manera que s'hagué d'accontentar amb haver desallotjat els francesos de la Conca de Barberà i haver arribat a amenaçar la capital del país.

⁵¹ Això, és clar, seguint la versió hispànica dels fets, la *Relacion de los felices sucesos...*, f. 3 i 4.

⁵² GÜELL, Manel. "Juan de Pallavicino i la destrucció de Montblanc el 1651". *Aplec de Treballs* (Montblanc), 23 (2005), p. 57-70 (64-65). Per l'episodi de l'intent de voladura de l'església de Santa Maria de Montblanc, vegeu QUERALT, Pau. "Una súplica a la reina". *Aires de la Conca*, 59 (1927), p. 2-3, i PUIG, Roser; GRAU, Josep M.; FELIP, Jaume. *La premsa i la història de la Conca de Barberà. 1889-1939*. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1995, p. 174.

La fi

Es preparava ja per a la campanya de 1650, probablement resseguint el camí obert a l'anterior campanya, quan a Gelsa (Saragossa) el va sorprendre la mort el 15 d'abril de 1650. Tornava de la Cort per posar-se al front de l'exèrcit, però aquest el comandà a partir de la seva desaparició el marquès de Mortara. L'any següent, Mortara i Joan-Josep d'Àustria aconseguirien posar setge a Barcelona, però cal no oblidar qui havia estat el que els havia obert el camí, qui havia apuntat directament i amb ambició a Barcelona, quan ningú de l'estat major no gosava ni pensar-hi.

Els serveis que Garay oferí a la Corona van ser recompensats oportunament (encara que a ell no li ho semblés així). A principis de 1636, les autoritats de Milà ja demanaven que se li concedís una mercè; dos anys més tard, era investit com a capità general de l'artilleria de Milà, un càrrec militar i governatiu dels més lucratius i importants de la monarquia. Llavors ja devia gaudir d'alguna "encomienda", perquè un expedient de Simancas fa referència al seu pagament, però no seria l'única. El 1640, entre els dons que li oferia Felip IV per traspassar-lo al front del Rosselló, figurava una altra "encomienda" amb 3.000 ducats de renda (a més de l'alcaidia de Perpinyà), i el 18 de març de 1643, li queia la de Villarrubia de Ocaña. Això, és clar, sense comptar el títol de marquès de Villarrubia de Langre, atorgat el 14 d'agost de 1649.⁵³

Solitari, com quasi tots els alts comandaments, Garay s'havia casat el 1640 amb Francisca Antonia Albiz y Marzana, i només en va tenir una filla, Mariana Josefa de Garay Otáñez y Albiz. Ambdues el van premorir, la filla l'última, l'octubre de 1649 (quan el seu pare es cobria de glòria en la campanya d'aquell any). El recentíssim títol marquesal va passar a Antonia María de Vera Otáñez, una parenta.⁵⁴ En el testament que Juan de Garay tingué temps de fer a Gelsa, disposà ser sebollit prop del casal de la família, a l'església parroquial de Santullán, on certament foren dipositades les seves restes el 1656. Encara s'hi pot trobar allí la seva tomba, guarnida amb una estàtua d'alabastre en actitud d'oració, al costat de l'altar major.

Dades de l'estudi

Rebuda, desembre 2006; acceptació, gener 2007; supervisió, Valentí Gual Vilà.

⁵³ MAGDALENO. *Milán y Saboya...*, p. 318, 323 i 458; ALONSO y CADENAS. *Elenco...*, p. 1146.

⁵⁴ ALONSO y CADENAS. *Elenco...*, p. 1.146. Antonia María de Vera Otáñez y Hurtado de Molina va obtenir el reial despatx que l'habilitava com a nova marquesa de Villarrubia de Langre, el 1652. El títol marquesal es rehabilità el 1923, i, actualment, el posseeix l'enginyer industrial Leonardo Herran y Romero-Gijón.